

НАПРЯМИ РОЗБУДОВИ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ КООРДИНАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті визначено особливості моделі координації, яка склалася в Україні у результаті проведення ліберальних реформ, обґрунтовано напрями її реформування у бік посилення ринкових і державних координаційних механізмів.

Ключові слова: інституціональне середовище, ринкова і державна координація, сімейно-кланова координація.

Постановка проблеми. Процес трансформації українського суспільства до моделі соціально-орієнтованої ринкової економіки виявив неможливість проведення успішних реформ без першочергових змін інституціонального характеру. Сьогодні серед вітчизняних науковців відбувається справжній «інституціональний бум» — спроби знайти відповіді на проблеми сучасності за рахунок наукової парадигми, сформованої інституціональною теорією. Серед великої кількості праць, присвячених теорії і практиці трансформаційних перетворень, особливо актуальними є ті, у яких порушуються проблеми координації. Такі дослідники, як А. Гриценко, І. Вишневський, В. Демет'єв, І. Малий та ін., своїми дослідженнями активно сприяють теоретичному обґрунтуванню створення в Україні інституціонального середовища, у якому б діяла ефективна модель поєднання механізмів ринку і держави.

Мета, яку визначено у статті, полягає у дослідженні тієї частини інституціонального середовища, яка пов'язана із механізмами примушення до виконання правил, і обґрунтуванні на цій основі напрямів формування в економіці України ефективної моделі координації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економічній теорії доведено, що координація як процес взаємної упорядкованості планів господарюючих суб'єктів забезпечується за рахунок отримання інформації про те, що потрібно робити кожному економічному агенту. Таку інформацію може надавати ринок, держава, сім'я, підприємства, мережеві утворення тощо. Використовуючи різні способи доведення інформації до економічних суб'єктів, усі ці форми координації базуються на передумові дотриманості індивідами однакових правил поведінки. Дійсно, якщо суб'єкти дотримуються таких правил, то виникає можливість прогнозування тих чи інших дій, а також їх вірогідних наслідків. Люди очікують від свого оточення певної реакції, виходячи із цього, будують свою стратегічну поведінку, що у подальшому приводить до встановлення стійкої структури взаємодій. Як результат — відбувається взаємна упорядкованість планів господарюючих суб'єктів, тобто їх координація. Ця умова є визначальною, оскільки створює основу еквівалентності зіставлення різних варіантів економічної діяльності людей. У свою чергу, еквівалентність, яка є відображенням уніфікованих дій, співвідноситься з певною формою координації. Саме тому у різних країнах у різні хронологічні періоди функціонували моделі координації, в яких на передній план виходили то ринок, то держава, відтісняючи своєю силою всі інші існуючі координацій-

ні форми. Тобто у кожній країні встановлювалася досить рухлива рівновага сил, що забезпечували координацію. Причому така рівновага забезпечувалася особливим типом існуючого інституціонального середовища.

Ринок не здатний координувати діяльність економічних суб'єктів без правової й ідеологічної основи обмінних операцій, жорстко встановлених «правил гри». Останні створюються й закріплюються інституційно та конституційно. У цьому вбачається переплетіння ринкової координації з правовою і політичною підсистемами суспільства, а також культурою. У свою чергу, економічні інтереси ринкових агентів також не можуть бути реалізованими поза політичною системою суспільства, у якій, власне, і здійснюється підтримання солідарності та суспільного порядку за рахунок уведення в дію формальних правил та їх ідеологічного легімітування. Таким чином, ринкова координація виявляється досить тісно пов'язаною з державною, оскільки не може існувати без встановлення правил гри і дій з примушення до їх виконання. Як свідчить історичний досвід, у всіх країнах, які мають сьогодні ефективну ринкову економіку, виявляється досить сильною і держава.

Якщо проаналізувати історичний процес становлення державності в Україні, то очевидними стають причини формування в її економічній системі особливої моделі координації, в якій співіснують, з одного боку, неефективні ринок і держава, а з іншого — досить впливова мережева форма — сімейно-кланова олігархія. Таке становище пов'язане з особливостями перехідного періоду, у межах якого створювались ринкові засади економіки.

Визначальним фактором ринкових перетворень вітчизняної економіки у 90-ті роки став ідеологічний фактор, оскільки трансформація пострадянської України до нової моделі економічного розвитку відбувалася на основі неоліберального ідеалу західного зразка. Завдання, яке мала вирішити ідеологія у ті часи, — це створення у суспільній свідомості ґрунту для сприйняття ліберальних ідей і схвалення ринкових перетворень. Для досягнення цієї мети були задіяні досить впливові важелі: дискредитація радянської ідеології через нічим не обмежену свободу ЗМІ і політику «гласності», реформи вищої освіти, головною з яких стало впровадження у нормативні навчальні програми дисциплін «Економіксу» і поступове витіснення дисципліни «Політична економія», факультативні заняття з проблем ринкової економіки у школах, широка просвітницька робота тощо.

Така ідеологічна робота невдовзі дала свої результати — певні прошки українського суспільства, особливо молодь, «увірували» в нову мораль. Вона вже не вимагала від людей скромності у споживанні, солідарності, колективізму, турботи про ближніх, а, навпаки, заохочувала ініціативу й підприємництво, виправдовувала егоїзм і прагнення до першочергової реалізації власних інтересів, закликала сприймати нерівність як засіб економічного зростання. Впавши на ґрунт архетипових цінностей українців (прагнення до незалежності й ризику, висока емоційність, схильність до ігнорування правил), неоліберальна ідеологія ніби «визволила джина із пляшки», що спав століттями: у країні розпочалися процеси стихійного і безконтрольного накопичення капіталу.

Ліберальні реформи в Україні за сценарієм «шокової терапії» призвели до спаду виробництва, зростання інфляції та безробіття, різкого падіння рівня життя більшості населення. До цього долучилися проблеми етнічного характеру і нерівномірного соціально-економічного розвитку регіонів. Інститути української держави, що народжувались на руїнах планово-адміністративної системи, ще не мали у 90-ті роки дійових механізмів управління процесом реформування: не було створено ані правових, ані фінансових, ані ідеологічних інститутів, за рахунок яких могли б більш або менш ефективно функціонувати тільки-но створювані елементи ринкового механізму. Тому приватизація відбулася за слабкої держави і перетворилася на процес збагачення купки людей і зубожіння всього суспільства.

І хоча процес державотворення прогресував на основі уже внутрішньої логіки, він не викликав підтримки широких мас населення. Українська держава перехідного періоду не задовольняла соціальних вимог, що стали для радянського народу традиційними, і виявилася безпорадною спрямувати реформи у більш-менш цивілізоване русло. Основи її легітимізації значно послабилися і з часом призвели до недовіри з боку більшості населення.

Соціально-економічна і політична нестабільність породжували високу невизначеність і у силу цього сприяли відродженню сімейних і кланових форм координації, засади яких існували ще за часів СРСР. Ці форми давали можливість протистояти недобросовісній поведінці ринкових суб'єктів або через обмеження кола економічного спілкування родичами і близькими людьми, або через звернення по допомогу до кримінальних структур. Це сприяло формуванню специфічного інституціонального середовища, головне місце в якому займали інститути сімейно-кланової координації. У подальшому вони стали витіснити інститути як планової, так і ринкової економіки.

Катастрофічний соціально-економічний струс, який спіткав Україну, знесилив ті верстви колишнього радянського суспільства, які рухали українське державотворення і процес конструктивної трансформації. Відбувся розпад радянських організаційних й ідеологічних інститутів, а на їх місце своєчасно не прийшли нові. Серед загальної соціально-економічної аморфності єдиним порятунком могла стати тільки досить сильна держава, яка об'єктивно ще не могла такою бути у перехідний період. За такої ситуації для держави, чиновництва і політиків відносно реалістичною підмогою могли виступити кілька відсотків багатіїв і верстви, що їх обслуговували. Держава була спроможна через приватизацію й інші методи значно збільшити їхнє багатство в обмін на підтримку державної влади. Разом з цим такий неявний контракт відкривав додаткові можливості особистого збагачення верхівки державного і політичного апарату [1, с. 175]. Тому поступово починає відбуватися зрощення влади й бізнесу, формування впливових фінансово-промислових груп.

На сьогодні, як відзначають багато дослідників і міжнародних експертів, інтереси української олігархії дуже глибоко інтегровані з процесами прийняття політичних рішень. Національна економіка перетворилася на своєрідне акціонерне товариство, в якому свої інтереси можуть лобіювати тільки «великі акціонери» — декілька фінансово-промислових

груп. У результаті створюється залежне судочинство, корумповані податкові служби, міліція і монополія на ідеологію через майже 100% приватні ЗМІ. Останні за відсутності дійової альтернативи пропагують аморальні й асоціальні цінності, стандарти демонстративного споживання і, тим самим, активно сприяють духовно-культурному виправданню існування й розвитку олігархії. Усе це деформує ринковий механізм, блокує конкуренцію.

Виходячи із такої ситуації, необхідно спрямовувати зусилля на посилення державної координації, оскільки без сильної держави неможливо створити ні умови функціонування ринкової координації, ні забезпечити демократію. Загальновизнаним на сьогодні є факт, що у тих країнах, де укорінилися впливові лобістські групи, спостерігається «інституціональний склероз» і стагнація економіки. Аналізуючи післявоєнні успіхи Німеччини та Японії, М. Олсон показав, що вони стали можливими не в останню чергу завдяки зламу традиційних лобістських груп [2]. До такого ж висновку дійшов і Р. Патнам щодо послаблення владних позицій італійської мафії [3]. Отже, формування сильної держави передбачає її звільнення від впливу груп особливих інтересів, забезпечення її максимальної свободи і віддаленості від олігархії.

В Україні цей процес виявляється досить складним, оскільки, на відміну від інших країн, у яких мало місце суттєве проникнення у владу представників груп особливих інтересів, держава й олігархія були все ж таки інститутами окремими. Постійна боротьба за масштаби політичної і економічної впливовості сприяла їх певній віддаленості і спрямованості результативного вектора економічної політики у бік забезпечення суспільних інтересів. Немаловажну роль у цьому процесі відігравали інститути громадянського суспільства. В умовах вітчизняної економіки олігархія і держава — це один і той же інститут. Тому завдання створення сильної і незалежної від олігархії держави потребує їх роз'єднання і рівного віддалення один від одного.

Які ж сили в українському суспільстві можуть виконати ці завдання? Відповідь неоднозначна. Ті інституціональні фактори, які спроможні впливати на ці процеси, виявились мало дійовими в Україні. Низька правова культура, суперечливість правосвідомості у різних верств населення, корумповане судочинство, практично повна невизначеність і незахищеність прав власності, вкрай низький ступінь довіри українців до правоохоронних органів не дозволяють сьогодні розглядати право як дійовий інституціональний фактор посилення механізмів державної координації, і, відповідно, ринкової. Влада також не може вважатися впливовим фактором вирішення зазначених проблем. Її олігархічний характер та майже повна дискредитація у суспільній свідомості за період ринкової трансформації не сприяють перетворенню влади на фактор здійснення прогресивних зрушень в українському суспільстві.

Щодо конкуренції, то цей фактор несе на собі відбиток політичної системи і в умовах вітчизняної економіки є не окремим інституціональним фактором, а таким, який поєднується з владою. Це накладає досить серйозні обмеження на механізм його дії у плані формування ефективних механізмів ринкової координації. Як стверджує М. Зверяков, «український капіталізм — на відміну від свого старшого брата в інших розви-

нутих країнах — стадію вільної конкуренції не проходив і відразу склався як капіталізм переважно небагатьох концернів у кожній з ключових галузей промисловості, тоді як малий і середній бізнес займає у національній економіці непропорційно вузький сектор» [4, с.13]. Отже, внутрішня конкуренція є недейовою, оскільки ціни встановлюються під тиском економічних і політичних рішень олігархії.

Ідеологія гіпотетично може вважатися впливовим фактором, однак в нинішніх умовах значно послабленим. Дослідники констатують практично повну втрату національної патріотичної ідеології в Україні. Ідея створення незалежної держави у свій час згуртувала українців, поєднала політичні й громадянські рухи з широкими верствами населення у прагненні реалізації споконвічної мрії народу про самостійність, однак у подальшому зійшла нанівець. За даними соціологічних опитувань, які проводились в Україні, сьогодні населення не мотивоване до суспільного співробітництва, оскільки має досить низькі показники довіри. Так, у 2006 р. 50,6% українців вважали, що не можна довіряти більшості людей, і тільки 30,3% дотримувались протилежної точки зору. У 2008 р. вже 51,1% громадян вважали, що найбільш безпечним для них є недовіра до будь-кого [5, с. 195]. Отже, сьогодні в країні наявна тенденція до відчуження особистості від її суспільного існування, що не може позитивно впливати на процес формування громадянського суспільства в Україні.

Не сприяє цьому процесу й економічний фактор. Низький рівень доходів для значної кількості населення України дозволяє забезпечити тільки первинні потреби. Згідно з оновленими оцінками, опублікованими у вересні 2010 р. UNICEF, співвідношення мінімальної заробітної плати до прожиткового мінімуму в середньому на одну особу у січні 2009 р. складало 0,9 : 1, у той час як у Польщі, Латвії та Естонії — 1,5 : 1. Низькі доходи не дають можливості суб'єктам робити вибір щодо використання коштів, тому більшість сімей мають здебільшого споживацьку спрямованість структури витрат [6].

В умовах неможливості задоволення рівня потреб, який би перевищував фізичне виживання, для більшості населення України будь-які дії у напрямі створення громадянських рухів, дбання про солідарність і прагнення відстоювати індивідуальну свободу відходять на другий план. Як наслідок, у суспільстві наростає пасивність, зосередженість на особистих проблемах. Однак теорія та історична практика переконливо доводять, що руйнація держави завжди починається з деформації національної свідомості громадян, поширення суспільної індиферентності й байдужості.

В ідеологічному вакуумі, який існує сьогодні в Україні, можна вбачати певну надію на зародження елементів протидії існуючій олігархічній владі. Остання за роки свого становлення й розвитку так і не змогла створити дійової духовно-ідеологічної бази, яка б виправдовувала її існування. І в цьому вбачаються певні переваги суспільства. Воно так і не визнало олігархічну владу легітимною. Як переконливо довів один із визначних ідеологів лібералізму Ф. фон Мізес, «той, хто хоче, щоб світом правили відповідно до його ідей, має прагнути до влади над розумом людей. Неможливе довготривале підкорення людей режиму, якого вони не визнають. Спровокована подібними діями боротьба завдасть більше зла, ніж найгірший уряд, заснований на згоді» [7, с. 31]. Отже, еволюція укра-

їнського суспільства може мати шанси на створення в перспективі сильної демократичної і ліберальної держави.

Не менші шанси вона має і в міжнародному аспекті. У той час, коли сила конкуренції на внутрішньому ринку країни досить ослаблена і тому не може вважатися дійовим фактором посилення ролі держави і ринку, на міжнародних ринках відбувається загострення конкурентної боротьби. Сьогодні у зв'язку з новим характером геополітичного розвитку і зміни рамок умов остаточно завершилась епоха локально обмеженої національної економічної політики.

Якщо півстоліття тому всі уряди країн здійснювали свою функціональну роль практично самостійно і у повному обсязі, то з розвитком процесів глобалізації суверенітет національних держав, поки що дійовий, починає поступово порушуватися. Сучасний етап інтернаціоналізації являє собою процес формування єдиного світового економічного, фінансового, інформаційного і гуманітарного простору, що закономірно зумовлює пониження ролі державних бар'єрів на шляху руху товарно-грошових потоків. Внаслідок цього у національних урядів залишається все менше можливостей регулювати ці потоки і впливати на економіку політичними засобами. Сьогодні головними суб'єктами економіки стають глобальні корпорації, міцність яких сполучається із міцністю своїх національних держав, а також міжнародні регулюючі організації.

«Свідомо чи ні, але міждержавні інститути, створені за взаємною згодою держав і глобального капіталу, здійснюють сьогодні скоординований за ініціативою останнього тиск на власні держави-учасники і незалежні держави з метою систематичного розчищення всього того, що могло б послабити вільний рух капіталу або свободу ринкової економіки», – відзначається у дослідженнях РАН [8, с. 479]. Тому в сучасному світі, де у надлишку наявні ідеї, виробничі потужності і капітал, правила гри визначаються не стільки державою, скільки міжнародною конкуренцією.

У силу цього міжнародні інститути намагаються домінувати над національними державними інститутами, усуваючи будь-які перешкоди на шляху міжнародного руху економічних ресурсів. І для цього існують досить дійові інструменти легального впливу, оскільки більшість міжнародних організацій відповідно до своєї компетенції і статуту наділені певними повноваженнями, які дозволяють їм обмежувати права національних держав на втручання у процес економічного розвитку країни.

У сучасних умовах вбачається явна зміна поведінки міжнародних економічних організацій: якщо раніше вони надавали фінансову допомогу прямо і безпосередньо, то зараз її отримання реалізується через непростий механізм різних умов і вимог, основною з яких є проведення ліберальних реформ, децентралізації управління і більшої демократизації. Виходячи з цього, українська олігархія неминуче буде зустрічатись з обмеженнями, які накладають на неї інші держави й міжнародні організації.

Висновки. Підсумовуючи, визначимо напрями формування ефективної моделі координації в Україні. Враховуючи стан дієвості інституціональних факторів формування співвідношення державної і ринкової координації, на першому етапі реформ необхідно зосередитися на подаль-

шій інтеграції країни у світову спільноту з проведенням заходів з формування національної ідеології. Перше завдання мають виконати структури великого, середнього і малого бізнесу, які з тих або інших причин виявились відтісненими від влади і знаходяться в опозиції до олігархії. Вони не можуть повною мірою реалізувати свої економічні інтереси, а отже, мають реальний шанс згуртуватися задля досягнення своїх цілей і протидіяти олігархічній владі. Вони спроможні більш активно брати участь у міжнародній економічній діяльності, створювати альянси з іноземним капіталом.

Друге завдання покладається на еліту суспільства — професіоналів, науковців, працівників освіти. Саме вони у силу своїх інтелектуальних і духовних якостей спроможні виробити науково-обґрунтовану концепцію ідеологічної підтримки реформ. Від їх громадянської позиції залежить духовне відродження суспільства в умовах зниження ролі сім'ї і дошкільного виховання, зведення до невинновданого мінімуму гуманітарної підготовки у системі вищої освіти.

Таким чином, при проведенні реформ необхідно здійснювати розробку довготермінових стратегічних заходів з формування нових етичних, ідеологічних, політичних і господарських цінностей за рахунок ідеологічних і політичних важелів впливу з одночасними заходами тактичного характеру, спрямованими на запровадження таких перехідних форм координації, які б не викликали серйозних суспільних конфліктів. Це — сприяння більшій інтегрованості України до економічного й інституціонального простору світового господарства, відродження структур громадянського суспільства, включення механізмів реалізації національно-патріотичної ідеології, активізація виховної і освітньої роботи у напрямі формування духовності суспільства.

Список використаної літератури

1. Сікора В.Д. Олігархізм, опозиція та ринкова демократія в Україні / В.Д. Сікора, Б.В. Сікора // Актуальні проблеми економіки, 2004. — № 9 (39). — С. 173–182.
2. Олсон М. Возвышение и упадок народов. Экономический рост, stagflation, социальный склероз / М. Олсон. — Новосибирск, 1998 — 397 с.
3. Патнам Р. Чтобы демократия сработала. Гражданские традиции в современной Италии / Р. Патнам. — М.: Ad Marginam, 1996. — 429 с.
4. Зверяков М. Ліберальна ідея і модернізація економіки України / М. Зверяков // Економіка України. — 2010. — № 7. — С. 11–21.
5. Злобіна О. Соціально-психологічні складові адаптивного потенціалу населення / О. Злобіна // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг. — К.: Інститут соціології НАН України, 2008. — 656 с.
6. Trends in Maternal Mortality, 1990-2008». New York // Електронний ресурс. Режим доступу: http://whqlibdoc.who.int/publications/2010/9789241500265_eng.pdf
7. Мизес Л. Либерализм в классической традиции / Л. Мизес. — М.: Социум; Экономика, 2001. — 239 с.
8. Социально-экономические модели в современном мире / Международная ассоциация акад. наук, РАН; под общ. ред. К.И. Микульского. — М.: Экономика, 2003. — 757 с.

В статье определены особенности модели координации, которая сложилась в Украине в результате проведения рыночных реформ, обоснованы направления ее реформирования в сторону усиления рыночных и государственных координационных механизмов.

Ключевые слова: институциональная среда, рыночная и государственная координация, семейно-клановая координация.

In article features of model of coordination which has developed in Ukraine as a result of carrying out of market reforms are defined, is proved directions of its reforming towards strengthening of market and state coordination mechanisms.

Key words: institutional environment, market and state coordination, family-clan coordination.

Надійшло 07.09.2011.

УДК 330.1:316.42

В.Л. Пікалов

ПРОБЛЕМИ ФЕНОМЕНУ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Викладено результати теоретичного дослідження, присвяченого проблемам стійкого розвитку соціально-економічних систем на базі взаємодії їх політичних та економічних складових в умовах глобалізації.

Ключові слова: *стійкий розвиток, соціально-економічні системи, глобалізація економіки.*

Прийнято вважати, що людській цивілізації дещо більше п'яти тисяч років (хоча під впливом артефактів, зібраних представниками різних галузей сучасної науки, це твердження нині знаходиться під загрозою заперечення на користь значно більшого терміну), впродовж яких суспільство пройшло шлях від первісного стану до сучасного світу в усій його складності і різноманітності. До цього часу створено цілий ряд наукових теорій про сутність, мету і закономірності розвитку людського суспільства, проте жодна з них досі не стала загальновизнаною. До того ж залишилися неопрацьованими цілі пласти проблем розвитку соціально-економічних систем (в тому числі: діалектика стрибків і макродинаміка процесів розвитку, самоорганізація й саморозвиток, нелінійність та механізм прискорення темпів реальних процесів та ін.), актуальних як у науковому, так і практичному планах [1]. Безумовно, такий стан теоретичних розробок не сприяє подоланню винятково важкого періоду соціального, політичного і економічного становища, в якому опинився нині увесь цивілізований світ. Адже навіть країни з так званою «соціально-орієнтованою ринковою економікою» (тією чи іншою мірою відповідній теоретичній концепції про ідеальний порядок), за якої управління економічною діяльністю здійснюється значною мірою на основі децентралізованих, індивідуальних рішень самостійних суб'єктів господарювання, не в змозі найбільш оптимальним чином розпоряджатися обмеженими ресурсами для задоволення усе зростаючих потреб своїх громадян.